

Становлення військової контррозвідки в незалежній Україні: історичні етапи й ключові події

Гнатюк Тімур Іванович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2022	Право	355.401

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8374923>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В статті розглянуто основні етапи становлення військової контррозвідки Служби безпеки України в 1991–2021 роках. Процес становлення й розвитку української контррозвідки щільно об'єднаний з процесом демократичних перетворень в Україні, захистом її суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від наявних і потенційних загроз. Контррозвідка в сучасній Україні є ровесницею незалежності. Становлення й розвиток апарату національної безпеки відбувалися протягом тривалого й складного історичного періоду після розпаду Радянського Союзу. *Метою цієї статті* є дослідження основних історичних етапів утворення й розвитку військової контррозвідки за незалежності України. Визначено ключові події, пов'язані з її утворенням. Низка організаційних заходів, здійснених у зазначений період, дозволила розвинути військову контррозвідку й забезпечити необхідну «гнучкість» структури оперативних підрозділів розвідувальної служби СБУ відповідно до реформування й розвитку воєнної організації держави. Доведено, що в історичний період, який розглядається, контррозвідка здійснювала контррозвідувальне забезпечення українських військових формувань відповідно до обов'язків і повноважень, передбачених законодавством України, і засвідчує, що вживалися оперативно-службові заходи щодо попередження, виявлення й припинення шпигунської й підривної діяльності іноземних спеціальних служб, організацій, окремих груп і осіб проти Збройних Сил та інших військових формувань України. Розуміння тенденцій і нових загроз у сучасному світі, природи гібридної війни й особливостей поведінки противника відображено в документах стратегічного планування: Стратегії національної безпеки України і Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України. Ці документи розкривають виклики реформування Служби безпеки України й перетворення її на ефективний інструмент захисту держави в сучасних умовах. Ці питання заслуговують на детальний розгляд у майбутніх дослідженнях.

Ключові слова: контррозвідка, національна безпека, Служба Безпеки, контррозвідувальна діяльність, сектор безпеки.

¹ старший викладач, Національна академія Служби безпеки України Навчально-науковий інститут державної безпеки, 03066, Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22, <https://orcid.org/0009-0008-2774-3150>

Formation of military counterintelligence in independent Ukraine: historical stages and key events

Annotation. The article examines the main stages of the formation of military counterintelligence of the Security Service of Ukraine in 1991–2021. The process of formation and development of Ukrainian counter-intelligence is closely connected with the process of democratic transformations in Ukraine, the protection of its sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional system and other vital national interests from existing and potential threats. Counterintelligence in modern Ukraine is the same age as independent Ukraine. Formation and development of the national security apparatus took place during a long and complex historical period after the collapse of the Soviet Union. The purpose of this article is to study the main historical stages of the formation and development of military counterintelligence during the independence of Ukraine. The key events that were associated with the formation of counterintelligence have been determined. A series of organizational measures carried out in the specified period made it possible to develop military counter-intelligence and ensure the necessary "flexibility" of the structure of operational units of the intelligence service of the SBU in accordance with the reformation and development of the military organization of the state. It is proved that in the historical period under consideration, military counterintelligence, in accordance with the duties and powers provided for by the legislation of Ukraine, carried out counterintelligence support of Ukrainian military formations and certifies that operational and service measures were taken to prevent, detect and stop espionage and subversive activities of foreign special services, organizations, individual groups and individuals against the Armed Forces of Ukraine and other military formations of Ukraine. The understanding of trends and new threats in the modern world, the nature of hybrid warfare and the characteristics of the enemy's behavior is reflected in the strategic planning documents: the National Security Strategy of Ukraine and the Concept of the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine. These documents reveal the challenges of reforming the Security Service of Ukraine and transforming it into an effective instrument of state protection in modern conditions. These questions deserve detailed consideration in future research.

Keywords: counterintelligence, national security, Security Service, counterintelligence, security sector.

Вступ

Після розпаду Радянського Союзу й відновлення своєї незалежності в серпні 1991 року Україна опинилася в центрі геополітичного протистояння між росією і Заходом. Протидіяти новим викликам і загрозам можна було лише шляхом створення ефективної системи державного будівництва й національної безпеки з усіма елементами, притаманними сучасній державі.

Важливою складовою порядку національної безпеки держави постали її розвідувальні органи, становлення яких розпочалося практично разом із розбудовою нової суверенної й незалежної держави.

Нині для України актуальним є питання утворення й функціонування військової контррозвідки. Аналізуючи джерела, що стосуються поставленої проблеми, можна підсумувати, що тема нашого дослідження викликає значний інтерес у багатьох науковців. Важливими в цьому напрямку є розвідки закордонних вчених Джеймса М. Олсона [20] і П. Піллар [21].

С. Левченко у своїй праці змістовно охарактеризував і проаналізував організаційно-функціональний склад військової контррозвідки в органах безпеки України в 1991–2021

роках, дослідив основні результати її діяльності з контррозвідувального забезпечення у військових формуваннях України [4].

В основу дослідження також покладено такі аналітичні матеріали: «Військова контррозвідка Служби безпеки України: становлення, досвід, пріоритети діяльності» [1], «До 30-річчя військової контррозвідки СБ України» [2] і звіт контррозвідки Служби безпеки України [3].

Проте слід враховувати, що проблема дослідження потребує поглибленого розгляду. Тому аналіз нормативно-правової бази українського законодавства доповнює теоретичну основу цієї наукової розвідки.

Відповідно *метою статті* є огляд основних історичних етапів становлення військової контррозвідки за часів незалежності України.

Завдання статті:

визначити основні етапи становлення контррозвідки в незалежній Україні;

дослідити ключові події, які були частиною становлення.

Матеріали й методи

Методологічним базисом дослідження є науково-емпіричні методи збирання й порівняння інформації, за допомогою яких визначено й проаналізовано розвиток нормативно-правової бази під час становлення контррозвідки Служби безпеки України (СБУ). Комплексний метод аналізу дозволив окреслити основні етапи становлення контррозвідки. Метод синтезу й узагальнення застосовано для виокремлення ключових подій, які стали невід'ємною частиною етапів становлення. Теоретичною основою статті стали праці вітчизняних науковців, нормативно-правова база українського й міжнародного законодавства.

Результати

2023 рік – це водночас 32-та річниця незалежності України і військової контррозвідки Служби безпеки України. Достатньо сказати, що на території УРСР були дислоковані війська трьох військових округів – Київського, Одеського й Прикарпатського, а також існувала розгалужена мережа підрозділів військової розвідки. На момент проголошення незалежності України тут дислокувалося одне з найпотужніших радянських військових угруповань загальною чисельністю близько 800 000 осіб.

Службу зовнішньої розвідки незалежної України створено на базі Першого (розвідувального) управління КДБ УРСР і регіональних підрозділів, тобто Першого (розвідувального) управління обласних управлінь КДБ УРСР з відповідними розвідувальними підрозділами й засобами розвідки. У вересні 1991 року сформовано Службу державної безпеки України, до складу якої увійшло Перше (розвідувальне) управління. Одночасно розпочалося становлення самостійного департаменту зовнішньої розвідки.

Від жовтня до грудня включно 1991 року в Україні було здійснено низку важливих кроків для створення сектору національної безпеки й оборони, проведено важливу законодавчу роботу в цій сфері. 11 жовтня 1991 року створено Раду оборони України під головуванням Президента України, 4 листопада 1991 року прийнято закони «Про державний кордон України» [7] й «Про прикордонну службу України» [8], 6 грудня 1991 року прийнято закони «Про оборону України» [12] і «Про Збройні Сили України» [9].

Створення Збройних Сил та інших військових організацій як невід'ємної частини суверенної держави Україна потребує певного контррозвідувального захисту. Президент України підписав Указ «Про контррозвідувальне забезпечення військових формувань» 18 грудня 1991 року [8]. Наказом Голови РНБО України від 27 грудня 1991

року в складі Головного управління військової контррозвідки Міністерства утворено структурний підрозділ контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових організацій. Затверджено штатний розпис Головного управління контррозвідки (ГУК), до його складу також увійшов третій структурний підрозділ – служба військової контррозвідки. На той час центральна структура контррозвідки складалася з таких підрозділів:

- Міністерство оборони, Національна гвардія, Комітет урядового зв'язку, Міжреспубліканський штаб оборони й контррозвідувальне забезпечення Державного комітету в справах охорони державного кордону України;
- стратегічне й оперативне планування розвідувального забезпечення, аналізу й контррозвідувальної діяльності;
- здійснення оперативних заходів із розгортання й припинення розвідувально-підривної діяльності на військових об'єктах і навколо них.
- Вже 28 грудня 1991 року наказом Генерального директора Служби національної безпеки (СНБ) України затверджено нову організаційно-штатну структуру Головного управління розвідки СНБ (з березня 1992 року – ГУР) [18].

Підрозділи військової контррозвідки (штаби, відділи й райони) сформовано в кожному з управлінь СБУ для конкретних регіонів. Єдиним винятком був колишній відділ контррозвідки 43-ї ракетної армії стратегічного призначення. Наказом від 29 липня 1992 року засновано Управління військової контррозвідки Служби безпеки України (ГУКР) [18]. До ГУКР прикріплено підрозділи військової контррозвідки різних регіональних управлінь; згідно з тією структурою СБУ, яка існувала в складі Департаменту контррозвідки, створено Управління військової контррозвідки, яке 17 квітня 2000 року включено до структури регіональних органів Служби безпеки України; наприкінці 2000 року Указом Президента України від 14 серпня 2000 року № 972/2000 Департамент військової контррозвідки набув статусу державного органу розвідки, а всі органи розвідки – статусу державних, що дало змогу державі координувати всю розвідувальну діяльність. Організаційна структура воєнної контррозвідки неодноразово змінювалася.

Важливою віхою для розвитку розвідувальних органів нашої держави й зміцнення правової бази їхньої діяльності стало прийняття в березні 2001 року Закону України «Про розвідувальні органи України» [15], яким передбачено організацію й діяльність відповідних державних органів. У цьому законі вперше визначені основні терміни, зокрема «розвідувальна діяльність», «розвідувальна інформація» й принципи, методи й засоби діяльності.

Також вперше уточнено визначення «українських спецслужб» – державних органів, уповноважених законом на здійснення розвідувальної діяльності задля охорони загальнонаціональних інтересів держави від реальних загроз. Статус спецслужб України визначають Служба зовнішньої розвідки України, розвідувальні органи Міністерства оборони України й розвідувальні органи спеціально уповноважених центральних органів державної влади, що відповідають за охорону держави.

Згодом контррозвідувальна діяльність у державі була регламентована Законом України "Про контррозвідувальну діяльність", затвердженим Верховною Радою України 26 грудня 2002 року [10]. Згідно із Законом контррозвідувальна діяльність спрямована проти шпигунських, диверсійних, терористичних та інших дій іноземних спеціальних органів, організацій, юридичних і фізичних осіб, що завдають шкоди національній безпеці України. Задля цього вона запобігає, виявляє й припиняє зовнішні й внутрішні загрози безпеці України, припиняє розвідувально-підривну діяльність, терористичні та інші протиправні посягання, усуває умови й джерела, що їм сприяють.

Як вважають закордонні науковці, контррозвідка займає вирішальне місце, оскільки ворожі загрози з боку іноземних спецслужб є стратегічними. Традиційно і розвідка, і контррозвідка були долею небагатьох обраних – високоосвічених і кваліфікованих. За часів холодної війни ще до розквіту новітніх комунікаційних технологій ця діяльність прирівнювалась до мистецтва. Однак вона часто здійснювалась ситуативно й пасивно, а її успіх значною мірою залежав від якості й компетентності лідерів, персоналу й основних сил і засобів. Сьогодні зростання ризиків для національної безпеки вимагає відійти від класичного й перейти до стратегічного підходу до контррозвідки. Її поточна й майбутня роль полягає в систематичному й усебічному моніторингу об'єктів шпигунської й підривної діяльності й реагуванні на загрози ще на стадії їхнього «поширення», а не на завершальній. Тому для виконання цього завдання потрібні сили, здатні до превентивних дій. Вони мають зосереджуватись на запобіганні кризам і їхнім наслідкам ще до їхнього виникнення.

Слід зазначити, що вагомий внесок у створення й розвиток військової контррозвідки різного часу зробили генерал-лейтенант О. Скіпальський, що став ініціатором формування системи органів військової контррозвідки, генерал-майор В. Романченко, О. Черноусенко, П. Хоменко, В. Холявицький та інші, які доклали багато зусиль для надійного контррозвідувального забезпечення українських військових сил.

1 грудня 2003 року створено управління військової контррозвідки СБУ й відновлено систему органів військової контррозвідки. 1 грудня 2005 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Службу зовнішньої розвідки України» [17]. На цій основі розроблено нову концепцію діяльності й проведено необхідні організаційно-структурні реформи.

Відповідно до закону зона безпеки України включає офіс директора Служби зовнішньої розвідки, організаційно-технічні підрозділи розвідки, аналізу інформації, оперативно-технічні, власної безпеки, забезпечення і навчальні заклади. Для виконання завдань зовнішньої розвідки створюються регіональні підрозділи.

Перше управління Служби безпеки України було створено 22 червня 2005 року як головне управління контррозвідувального захисту й забезпечення українських військових формувань. 30 грудня 2005 року на цій базі створено Управління військової контррозвідки Департаменту контррозвідки СБУ, яке в січні 2009 року перейменовано на Четвертий відділ Департаменту контррозвідки Служби безпеки України. Проте вже в лютому 2010 року відновлено попередню назву. З квітня 2011 року запроваджено територіальний принцип контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових організацій (у складі регіональних структур СБУ). Так, 30 квітня 2011 року ліквідовано Управління військової контррозвідки СБУ в центральному, південному північному регіонах Збройних Сил України.

Ці підрозділи військової контррозвідки здійснювали контррозвідувальне забезпечення національних військових об'єктів та інших військових формувань України, дислокованих у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській і Чернігівській областях. Здебільшого відповідні підрозділи формувалися у складі місцевих відомчих контррозвідувальних підрозділів. Водночас прийняті нормативні акти, що визначали зміст, організацію, порядок діяльності й основні завдання військової контррозвідки. Зокрема вона діє як єдина система й відповідає за участь Збройних Сил України (ЗСУ), Міністерства оборони (МО) України, Державної прикордонної адміністрації України, їхніх розвідувальних органів, інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, територіальних підрозділів і

міжнародних операцій з підтримання миру й безпеки. Варто зазначити, що під час цих реформ чисельність підрозділів карного розшуку була скорочена.

Після загострення суспільно-політичної ситуації в Україні й анексії частини української території (Автономної Республіки Крим) російською федерацією в липні 2014 року утворено Головне управління військової контррозвідки Служби безпеки України. Відтоді позатериторіальна структура воєнної контррозвідки перебудована так, що всі її територіальні підрозділи підпорядковані центральному апарату контррозвідки СБУ й сформована чітка вертикальна структура. Слід відзначити збільшення з 2014 року кількості підрозділів Головного управління військової контррозвідки ГУР МО України, приріст чисельності особового складу воєнної контррозвідки, а також доповнення й уточнення функціональних завдань підрозділів та інші фактори. Водночас протягом усього періоду існування української воєнної контррозвідки основним завданням ГУР МО України було виявлення й запобігання розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб та іншим протиправним посяганням на Збройні Сили України та інші військові формування.

Одним із серйозних недоліків Міністерства оборони України є те, що протягом багатьох років у його системі не існувало органу, який би здійснював контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України. Ця проблема особливо гостро постала з початком війни Росії проти України у 2014 році.

Перша спроба усунути цей недолік зроблена у 2004 році, коли тодішнє керівництво Служби безпеки України почало реалізовувати концепцію рішучого реформування, внаслідок чого розвідувальні структури відокремлено від СБУ й утворено Службу зовнішньої розвідки України (СЗРУ), що створило умови для передачі воєнної контррозвідки СБУ до Міністерства оборони України. Однак, коли наприкінці 2005 року знову змінилося керівництво СБУ, закон про цей спецпідрозділ оновлено, і військова контррозвідка залишилася в складі СБУ.

У 2014–2015 роках на початковому етапі російського вторгнення в Україну співробітники Національного інституту стратегічних досліджень ініціювали обговорення питання створення підрозділу військової контррозвідки в складі Міністерства оборони України на засіданні експертної ради Центру досліджень армії, конверсії й роззброєння. Результати обговорення направлено до Офісу Президента України з відповідними рекомендаціями. Водночас колишній радник Президента України І. Смешко консультував Главу держави щодо необхідності передачі воєнної контррозвідки від СБУ до Міністерства оборони України.

З 2016 року за участі західних партнерів, а саме: Секретаріату НАТО, Консультативної місії Європейського Союзу (КМЕС) в Україні, Інституту RAND і Посольства США в Україні – підготовлено базові підходи й норми для реформування СБУ. Однак прогрес був повільним. Водночас новий, більш важливий і складний український закон "Про національну безпеку України" щойно був розроблений і набув чинності влітку 2018 року [11].

Втім, у 2018-2019 роках експерти НАТО, співробітники КМЕС і багато українських громадських експертів підтримали ідею передачі воєнної контррозвідки від СБУ до Міністерства оборони України. До того ж після обрання Президента Зеленського в травні 2019 року вони рекомендували новому українському керівництву вжити низку першочергових заходів щодо оборонної реформи й розвитку національних збройних сил, включно зі створенням у структурі Міністерства оборони України інституції, яка б забезпечувала контррозвідувальну підтримку Збройних сил України.

Зрештою, на початку квітня 2022 року група народних депутатів на чолі з Ф. Веніславським і М. Безуглою подали законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад

розвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань [6]. Законопроект діятиме в умовах воєнного стану за умови, що функції розвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань виконуватимуть розвідувальні органи, підпорядковані Міністерству оборони України.

З цією метою запропоновано внести зміни до законів "Про контррозвідувальну діяльність" [10], "Про оперативно-розшукову діяльність" [13], "Про Службу безпеки України" [16], "Про чисельність Збройних Сил України" [19]. Рекомендовано визначити низку нових термінів у сфері контррозвідки, скасувати повноваження СБУ щодо ведення військової контррозвідки, а також збільшити чисельність українського війська для формування відповідного органу.

Однак наприкінці квітня 2022 року народні депутати С. Іонушас і М. Безугла підготували альтернативний законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою удосконалення правових засад регулювання й здійснення контррозвідувальної діяльності в Україні [6].

Законопроект не передбачав надання розвідувальним органам, підпорядкованим Міністерству оборони України, повноважень з контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України. Він мав на меті посилити спроможність наявних органів, зокрема контррозвідки й СБУ, протидіяти розвідувально-підривній і терористичній діяльності (включно з їхніми гібридними формами), що здійснюється державою-агресором в умовах воєнного стану та її сателітними приватними структурами проти України, її Збройних Сил та інших військових формувань, окреслити особливі ситуації, пов'язані зі збройним конфліктом або військовими діями, за яких використовуються гібридні форми, методи і сили (колабораціоністи, зрадники, кримінальні елементи тощо) для здійснення підривної діяльності або пошуку зниклих безвісти. Запропоновано внести зміни до законів «Про службу безпеки» [16], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [13] та «Про боротьбу з тероризмом» [5], які передбачають уточнення термінології цих законів, мети і завдань контррозвідувальної діяльності, конкретизацію завдань державної системи забезпечення контррозвідувальної діяльності в Україні, розширення завдань і повноважень органів, підрозділів і співробітників СБУ, які здійснюють контррозвідувальну діяльність, здійснення контррозвідувальних заходів та їхнє застосування за рішенням суду. Це включає встановлення порядку здійснення контррозвідувальних заходів і врегулювання питань, пов'язаних з консультуванням СБУ з питань контррозвідувальної діяльності.

Анексія Криму російською федерацією й війна, яку вона веде з використанням незаконних збройних формувань на сході України, докорінно змінили тактику й методи роботи підрозділів контррозвідки СБУ. Ця гібридна війна характеризується одночасним широкомасштабним застосуванням противником різноманітних форм і засобів її ведення практично на всіх напрямках. Шляхом підриву військово-економічного потенціалу, застосування інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки внутрішніх дисидентів, інспірування внутрішніх підривних процесів, створення й використання воєнізованих формувань, методів диверсій, тероризму тощо досягаються політичні цілі за мінімального збройного впливу на противника.

Під час проведення широкомасштабних контртерористичних операцій органи контррозвідки набули значного досвіду, зокрема бойового. Вони навчилися не тільки протистояти загрозам і ліквідувати їхні наслідки, а й діяти на випередження, усуваючи першопричини й вживаючи відповідних превентивних заходів. Це дало їм змогу зберегти міста й критично важливі об'єкти інфраструктури в цей небезпечний час.

За даними Інформаційного центру СБУ, лише 2019 року було порушено 239 кримінальних справ щодо злочинів проти основ державної й громадської безпеки.

Внаслідок інформаційно-пропагандистської діяльності СБУ впродовж року 90 осіб було засуджено до різних строків і видів покарання. Протягом року в Україні було викрито й оголошено персонами нон грата шістьох шпигунів, які діяли під прикриттям дипломатичних представництв (рис. 1) [3].

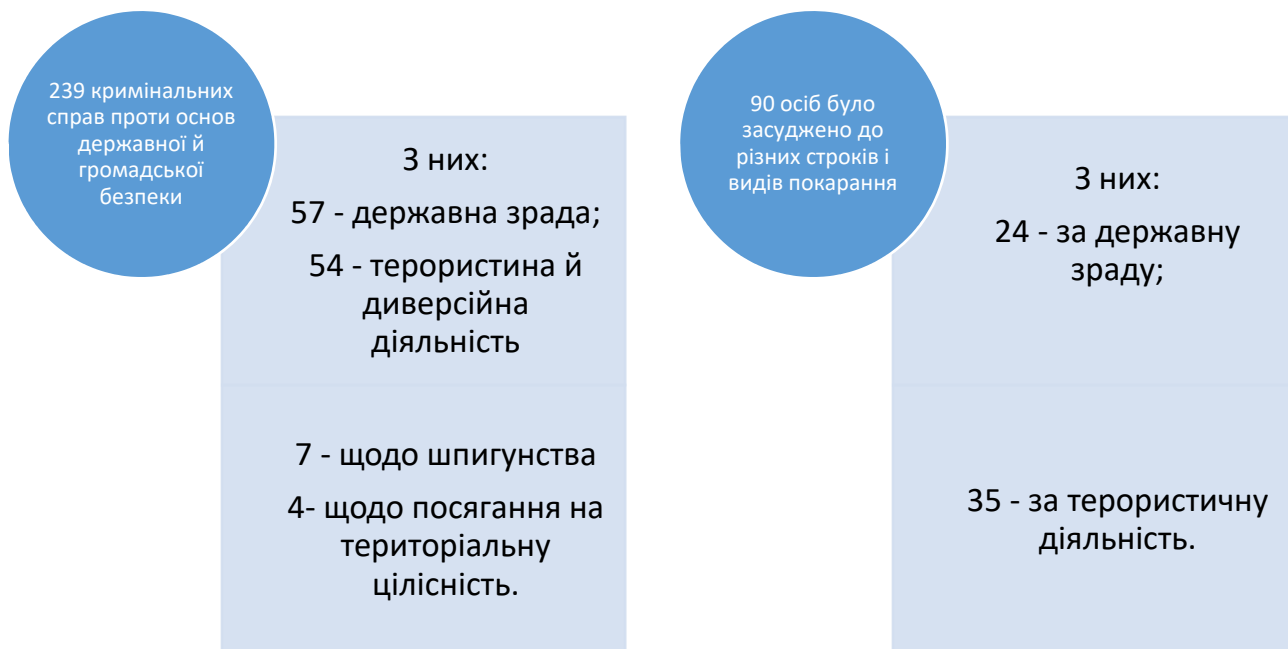

Рис. 1. Матеріали контррозвідки СБ України за 2019 рік [3].

Низка організаційних заходів, здійснених у 2014–2021 роках, дозволила вдосконалити воєнну контррозвідку загалом і забезпечити необхідну "гнучкість" структури оперативних підрозділів ГУР МО України в напрямку реформування й розвитку національної воєнної організації. Указом Президента України (В. Зеленського) у жовтні 2020 року на базі Головного управління військової контррозвідки ГУР МО України було створено Департамент воєнної контррозвідки Служби безпеки України.

У сучасних умовах Департамент військової контррозвідки як самостійний функціональний підрозділ Центрального управління СБУ виконує всі завдання, притаманні Службі національної безпеки України, а його перебування в складі ГУР МО України дозволяє плідно взаємодіяти з іншими структурними підрозділами Служби й досягати значних результатів за всіма напрямками її діяльності. Водночас організаційна структура Департаменту військової контррозвідки СБУ раціонально сформована відповідно до сучасних потреб і викликів держави у сфері безпеки й оборони й повністю відповідає організаційній структурі Міністерства оборони, Збройних Сил України та інших військових формувань. Тісна співпраця з органами державної влади, органами військового управління, правоохоронними органами та іншими структурами сектору безпеки й оборони сприяє підвищенню його ефективності. Зі зрозумілих причин оперативно-службові досягнення співробітників військової контррозвідки не завжди висвітлюються в засобах масової інформації. Зусилля військових контррозвідників спрямовані на запобігання корупції й організованій злочинності в збройних силах. Представники військової контррозвідки беруть участь у стабілізаційних і миротворчих місіях ООН за межами України. Більшість із них мають статус учасника бойових дій.

Кількість штату зросла з близько 250 000 до 700 000 осіб, а фінансування – з 118,8 млрд грн до 857,5 млрд грн. Активно створювалися нові підрозділи, включно із Силами територіальної оборони, а також розгортався особовий склад у наявних частинах збройних сил. Зросли ризики шпигунства й диверсій проти військового командування й чутливої інформації.

Незважаючи на позитивні зрушення в роботі, Департамент не був повністю готовий до виконання покладених на нього завдань. На щастя, загальна мобілізація й національна єдність допомогли запобігти багатьом небезпекам, але після перших кількох місяців ритм життя й роботи порушився, і негатив, який роками проникав у Службу, повернувся.

Така ситуація вимагала відповідного управлінського втручання в роботу СБУ, як це було зроблено у 2014 році: пропорційного збільшення оперативного складу, посилення заходів контррозвідувального забезпечення тощо. У липні 2022 року на тлі зростання негативу навколо СБУ Президент на обґрунтованих підставах звільнив голову СБУ з посади. Сергій Левченко, який багато років очолював СЗР, також був звільнений. Його замінив Олександр Дубровін, який очолював Дніпровське управління ДБР [14]. Зрештою, це було зроблено не для того, щоб покращити роботу Антикорупційного бюро, а навпаки. Замість вирішення проблем, які існували, прийнято нелогічні й шкідливі рішення.

Згідно з даними нашого дослідження можна виділити три основні історичні етапи розвитку контррозвідки в незалежній Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Історичні етапи розвитку контррозвідки в незалежній Україні

Етап	Ключові події
1991–2004 роки	<p>28 грудня 1991 року – затверджується нова організаційно-штатна структура Головного управління розвідки СБ України (з березня 1992 р. — ГУР СБ України).</p> <p>В лютому 1992 року формування системи управління української військової розвідки розпочалося зі створення Управління розвідки й радіоелектронної боротьби Головного штабу Збройних Сил України (надалі – Управління розвідки ГШ).</p> <p>7 вересня 1992 року у структурі Міністерства оборони України було створено Управління військової стратегічної розвідки МО України.</p> <p>4 квітня 1994 року – Головне управління розвідки Міністерства оборони України, ГУР МО України</p>
2004–2014 роки	<p>Лютий 2004 року – на базі Головного управління розвідки й Головного управління «Р» Служби безпеки України створено Департамент розвідки СБ України.</p> <p>14 жовтня 2004 року – Указом Президента України «Про Службу зовнішньої розвідки України» зовнішня розвідка відокремлена від правоохоронної діяльності.</p> <p>1 грудня 2005 року – Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Службу зовнішньої розвідки України».</p> <p>30 грудня 2005 року – на цій базі створено Управління військової контррозвідки Департаменту контррозвідки СБУ.</p>

	<p>Січень 2009 року – Управління військової контррозвідки перейменовано на Четвертий відділ Департаменту контррозвідки Служби безпеки України.</p> <p>Лютий 2010 року – відновлено назву Управління військової контррозвідки СБ ДНР.</p> <p>Квітень 2011 року – запроваджено територіальний принцип контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових організацій України (у складі регіональних структур СБУ).</p> <p>30 квітня 2011 року – ліквідовано Управління військової контррозвідки СБУ в центральному, південному й північному регіонах Збройних Сил України.</p>
2014–2023 роки	<p>2014-2015 роки – обговорення питання створення підрозділу військової контррозвідки в складі Міністерства оборони України на засіданнях Експертної ради Центру досліджень армії, конверсії й роззброєння.</p> <p>з 2016 року – підготовлено важливі підходи й норми для реформування СБУ.</p> <p>у 2018-2019 роки – експерти НАТО, співробітники КМЄС і багато українських експертів громадянського суспільства підтримували ідею передачі воєнної контррозвідки від СБУ до Міністерства оборони України.</p> <p>Початок квітня 2022 року – законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення розвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань.</p> <p>Наприкінці квітня 2022 року – зареєстровано альтернативний законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових засад регулювання й здійснення контррозвідувальної діяльності в Україні.</p>

Джерело: власне розроблення автора.

Узагальнюючи, варто зазначити, що в сучасних умовах рівень вимог до контррозвідувальних операцій України зростає. Реакція на нові загрози має бути швидкою й динамічною. Прикладом може слугувати кібертероризм, який став можливим завдяки появі й розвитку глобального інформаційного простору. Анонімне підслуховування, крадіжка інформації й дезінформація стають все більш можливими. Прояви кібертероризму варіюються від нелегітимних впливів, які змушують атаковану сторону приймати неадекватні рішення або поширюють паніку й безлад, до вторгнень в канали й системи супутникового зв'язку, навігації, енергетики, транспорту, банківської справи тощо. Україна має виживати й розвиватися в умовах невизначеності, кризи міжнародних інституцій і зникнення сенсів. Вона повинна забезпечити свою національну безпеку у світі, де на зміну однополярному порядку все частіше приходять хаос.

Розуміння тенденцій і нових загроз у сучасному світі, природи гібридної війни й специфіки дій противника відображено в документах стратегічного планування: Стратегії національної безпеки України й Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України. Ці документи окреслюють завдання реформування Служби безпеки України й

перетворення її на ефективний інструмент захисту держави в сучасних умовах. Саме цим питанням слід приділити детальну увагу в подальших дослідженнях.

Висновки

Процес відділення й розвиток українських контррозвідки щільно об'єднаний з процесом демократії в Україні, захисту її суверенітету й демократичної єдності й конституційності та інших важливих інтересів країни від наявних і потенційних загроз.

Контррозвідка в сучасній Україні є ровесницею незалежності держави. Становлення й розвиток апарату національної безпеки відбувалося протягом тривалого й складного історичного періоду після розпаду Радянського Союзу.

Слід зазначити, що низка організаційних заходів, здійснених у 2014–2021 роках, дозволила розвинути військову контррозвідку й забезпечити необхідну «гнучкість» структури оперативних підрозділів розвідувальної служби СБУ відповідно до реформування й розвитку військової організації держави. На сьогодні організаційна структура Департаменту військової контррозвідки СБУ раціонально побудована відповідно до сучасних потреб і викликів держави у сфері безпеки й оборони й повністю відповідає організаційній структурі Міністерства оборони, Збройних Сил України та інших військових формувань, що дозволяє ефективно виконувати завдання, покладені на військову контррозвідку чинним законодавством.

Розуміння тенденцій і нових загроз у сучасному світі, природи гібридної війни й особливостей поведінки противника відображено в документах стратегічного планування: Стратегії національної безпеки України й Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України. Ці документи розкривають виклики реформування Служби безпеки України й перетворення її на ефективний інструмент захисту держави в сучасних умовах. Ці питання заслуговують на детальний розгляд у майбутніх дослідженнях.

В аналітично-оглядовій роботі окреслено гострі проблеми, що стосуються становлення військової контррозвідки в незалежній Україні, але є й невирішені й дискусійні питання. Зокрема питання проблем, з якими зіткнеться контррозвідка в післявоєнний період, і виклики, які постануть перед нею, заслуговують на детальний розгляд у майбутніх дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Військова контррозвідка Служби безпеки України: становлення, досвід, пріоритети діяльності. Київ, 2021. 147 с.
2. До 30-річчя військової контррозвідки СБ України. *Служба безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/holova-sbu-pryvitav-spivrobotnykiv-viiskovoi-kontrrozvidky-z-30richchiam-stvorennia-pidrozdilu> (дата звернення: 30.08.2022).
3. За матеріалами контррозвідки у 2019 році відкрито 57 справ щодо державної зради і 54 за статтею про тероризм. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/632868.html> (дата звернення: 30.08.2022).
4. Левченко С. Становлення військової контррозвідки служби безпеки України: до 30-ї річниці створення. *Воєнно-історичний вісник*. 2021. Т. 42. № 4. С. 144–156. URL: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-144-156> (дата звернення: 30.08.2022).
5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV : станом на 12 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення контррозвідувального забезпечення

- Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України : Проект Закону України від 08.04.2022 р. № 7267. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39389> (дата звернення: 30.08.2022).
7. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII : станом на 01 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 8. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV : станом на 02 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 9. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 10. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV : станом на 24 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 12. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 13. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 14. Про призначення О. Дубровіна начальником Департаменту військової контррозвідки Служби безпеки України : Указ Президента України від 12.07.2022 р. № 495/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495/2022#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 15. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-III : станом на 24 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 16. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII : станом на 7 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 17. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 18. Про створення Служби національної безпеки України : Постанова Президії Верховної Ради України від 19.09.1991 р. № 1569а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1569a-12#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 19. Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 05.03.2015 р. № 235-VIII : станом на 1 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#Text> (дата звернення: 30.08.2022).
 20. Olson J. M. (2001). The ten commandments of counter-intelligence: A never-ending necessity. *Central Intelligence Agency*. URL: <https://www.cia.gov/static/ten-commandments-of-counterintelligence.pdf> (date of access: 30.08.2022).
 21. Pillar P. R. (2006). Intelligence, policy, and the war in Iraq. *Foreign affairs*. Vol. 85. No. 2. P. 15–27. URL: <https://doi.org/10.2307/20031908> (date of access: 30.08.2022).